

ОБРАЗИ ЖІНОК-ПАТРІОТОК У ПРОЗІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Стаття присвячена характеристиці образів жінок-патріоток у прозі Олени Пчілки. На прикладах конкретних героїнь визначаються основні риси втілення мисткинею патріотичних ідей. Аналіз показав, що головні героїні прозових творів Олени Пчілки втілюють проблему духовної та інтелектуальної емансипації жінки в суспільстві. Встановлено, що в образи жінок-патріоток письменниця вклала своє бачення призначення й ролі жінки в тогочасному суспільстві.

Ключові слова: гендерний підхід, жінка-патріотка, інтелектуальна емансипація.

Статья посвящена характеристике образов женщин-патриоток в прозе Олены Пчилки. На примерах конкретных героинь определяются основные черты воплощения писательницей патриотических идей. Анализ показал, что главные героини прозы Олены Пчилки воплощают проблему духовной и интеллектуальной эмансипации женщины в обществе. Установлено, что в образы женщин-патриоток писательница вложила свое видение предназначения и роли женщины в обществе.

Ключевые слова: гендерный подход, женщина-патриотка, интеллектуальная эмансипация.

The article is devoted to description images of patriotic women in prose of Olena Pchilka. On examples of specific characters defined the basic features of embodiments of the writer the patriotic ideas. The analysis showed that the main characters of prose Olena Pchilka embody the problem of spiritual and intellectual emancipation of women in society. It is established that the images of patriotic women writer put her vision of the purpose and role of women in society.

Key words: gender perspective, patriotic women, intellectual emancipation.

Умовою рівноправного й стабільного розвитку суспільства на сучасному етапі є впровадження гендерного підходу, який ще в XIX столітті врахувала у своїй творчості Олена Пчілка – видатна українська письменниця, редакторка, громадська діячка, член-кореспондент Академії Наук УРСР. В образах головних героїнь своїх творів («Товаришки», «Півтора оселедця», «Артишоки», «Рятуйте» та ін.) вона розкрила проблему духовної та інтелектуальної емансипації жінки в тогочасному суспільстві, тим самим репрезентуючи початкову стадію розвитку українського жіночого письма з притаманними йому характерними ознаками.

Постать Олени Пчілки була в центрі уваги критичних досліджень Д. Донцова, який у праці «Мати Лесі Українки (Олена Пчілка)» (1958) уперше подав цілісний аналіз творчому доробку письменниці [2]; Л. Купрата у розвідці «Літературно-естетичні та суспільні погляди Олени Пчілки» (1998) знайомить з деякими витоками творчості Олени Пчілки й робить спробу охарактеризувати вплив на письменницю її оточення [4]; робота Л. Новаківської «Берегиня роду й нації (Олена Пчілка)» (2002) присвячена висвітленню просвітницько-педагогічних ідей Олени Пчілки [6]; книга Л. Дрофань «Берегиня» (2004) відтворює яскраві сторінки життєвої й творчої біографії письменниці [3] та ін. Проте дотепер немає

роботи, у якій би повною мірою було досліджено прозовий доробок письменниці з позицій репрезентації у ньому образів жінок-патріоток, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою публікації є характеристика образів жінок-патріоток у прозових творах Олени Пчілки. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: у контексті новітніх наукових підходів охарактеризувати образи жінок-патріоток, репрезентованих Оленою Пчілкою, а також визначити специфіку їх втілення у прозовому доробку письменниці.

Ольга Петрівна Косач-Драгоманова, беручи активну участь у громадсько-політичному житті України, стала активною учасницею жіночого руху. Так, спільними зусиллями Ольги Петрівни Косач-Драгоманової та Наталії Кобринської 1887 року у Львові було видано альманах «Перший вінок», де «друкувалися літературні твори українських жінок, етнографічні матеріали, порушувалися питання жіночого освітнього і громадського руху» [7, с. 23]. Дослідниця Соломія Павличко влучно окреслила значимість цього періодичного видання: «Олена Пчілка й Наталя Кобринська заклали основи іншої традиції, в якій не було ні чоловічих псевдонімів, ні чоловіків-оповідачів, ні загалом спроби імітувати чоловічий голос. Завдяки цим авторкам у 80-х роках в українській літературі прозвучав інтелігентний

жіночий голос, а разом з ним феміністична ідея» [8, с. 69-70].

Для альманаху «Перший вінок» Олена Пчілка підготувала оповідання «Товаришки», в якому порушила проблему емансипації жінки, ствердження її права на освіту. Літературознавець Д. Донцов відзначив, що головними героїнями своїх творів письменниця обирала не «тих ніжних коханок, сестер і жінок, а постать жінки-патріотки» [2, с. 140], яку репрезентовано й у оповіданні «Товаришки». Дія твору відбувається в 60-х роках на тлі пореформеного патріархального полтавського міста, що стояло на порозі нових перетворень, куди «міцними струмками покотилось нове життя тих років. Старі основи громадського життя, міркування, хисту, як крига навесні, поламались, закрутились, потрошені, наганяні теплою, вільною течією. Таким свіжим, молодим повіяло в повітрі!.. Старі руки й голови, здимовані, прибиті, приголомшені, опускались, молоді ж так сміло бадьоро підіймалися» [9, с. 151].

Оповідання побудоване на протиставленні образів двох «подруг» – Раїси Брагової та Люби Калиновської. Використання принципу антитези дає можливість у співставленні виокремити характерні риси обох героїнь, визначити особливості їх характеру й поведінки. Обидві героїні походять із дворянських родин, але під впливом сімейного виховання мають різний сенс життя. Зокрема, сім'я Раїси жила по-панському, незважаючи на те, що «пані Брагова зосталась у місті сама з дітьми та з якимись невеликими окраєчками колишнього маєтку. Однак панська традиція і колишня пиха зостались» [9, с. 150]. Раїса Брагова зневажала звичайних людей, вважаючи, що «кожен індивід з того народу може не більше викликати інтересу, як інша ростина! Живе чисто ростином життям!» [9, с. 160]. Освіта для неї – запорука досягнення визнання й збагачення. Ця мета визначає мотивацію вчинків та стиль поведінки дівчини: вона виходить заміж за професора університету, що має поважний вік, у Петербурзі займається з ним лікуванням забезпечених людей, адже працювати з бідними, на думку Раїси, «страшенно клопітно, та й користі жодної немає» [9, с. 250].

Люба Калиновська – образ справжньої патріотки, в якій Олена Пчілка вклала своє бачення ролі жінки в тогочасному суспільстві. Люба виросла в оточенні, де любили й плекали українське: мову, літературу, традиції та ін. Сімейне виховання Калиновських сприяло прищепленню високих моральних якостей, формуванню національного світогляду Люби. Освіта для неї є потребою душі. Люба в житті обирає інший шлях, відмінний від подруги Раїси Брагової: закінчивши навчання у Цюріху, вона їде до Відня на акушерські курси. Там дівчина знайомиться зі студентами-галичанами, під їх впливом захоплюється новими ідеями, «переймається почуттям гордості за те, що як і вони, є українкою, і повертається додому з самоусвідомленням себе представницею великої нації та твердим наміром шляхом просвітницької праці знімати полуду з очей рідного народу» [7, с. 19]. Закінчивши практику, дівчина повертається на

Батьківщину й починає працювати в глухому селі, допомагаючи простому люду. Вона вважає, що «не плакати треба і не топтатися на однім місті, котре йде з-під ніг, а діло робити!» [9, с. 239]. Працюючи зі звичайними селянами, Люба починає піклуватися не тільки про їх здоров'я, а й про духовний стан. Вона проводить бесіди з людьми на різні теми, займається просвітою, навчає грамоті, борючись з неосвіченістю, яка для неї й Олени Пчілки була причиною низького рівня національної свідомості українського народу. Особисте щастя Люба Калиновська знаходить у шлюбі з Дмитром Корнієвичем, з яким вони разом навчалися.

Олена Пчілка майстерно репрезентує емоційні переживання головної героїні, її почуття та міркування (думки про Корнієвича, про часопис «Правда», про суперечку з Кузьменком щодо народної мови, народності та націоналізму), через які перед читачем постає наочна картина внутрішнього світу Люби Калиновської. Ідейно-моральні основи цієї особистості свідчать про її високі патріотичні якості.

Шлях до самореалізації як обох героїнь твору, так й усього українського жіноцтва влучно окреслює панич Загорівський: «інтелігентна жіноча сила може пробити собі путь через рутинні форми життя, котрі так довго держали її оддалік од світла, а тим паче од самостійної научної пропаганди; се доказ, що наша жінка, може, здолає не тільки слухати, але й проказувати слово науки!» [9, с. 200-201]. Дослідниця Н. Вишневська відзначила, що «вперше в українській літературі Олена Пчілка вивела образи «нових жінок», зобразила життя української студентської молоді за кордоном, її прагнення до знань» [1, с. 20].

Автобіографічність оповідання «Товаришки» зосереджена в образі жінки-патріотки Люби Калиновської, що «втілює в собі риси суспільної свідомості 60-х років, це жінка-інтелігентка, українка, громадянка, яка прагне освіти, самовдосконалення, пізнання рідного народу, аби згодом служити для його блага і піднімати до свого рівня» [7, с. 19]. Вона є автопортретом самої письменниці.

Зобразивши у своєму оповіданні (це характерно й для інших творів мисткині) освічених інтелігентних людей, увівши їх широкі діалоги, письменниця зробила вагомий внесок у розвиток української літератури. Це новаторство було високо оцінене І. Франком: «Ви перші і досі одинокі виводите в українській мові правдиву, живу конверсацію освічених людей. Досі ми її ніде не бачили: ні у Нечуя, ні у Мирного, ні у Кониського» [10, с. 10].

Олена Пчілка переймалася розвитком шкільної науки, саме тому на сторінках деяких своїх творів зображувала справжніх народних педагогів-просвітителів, сенсом життя яких було нести освіту в народні маси. Так, у оповіданні «Півтора оселедця» репрезентовано саме такий тип народного учителя. В образі головної героїні Олександри Андріївни письменницею вкрито її ідеал учительки-патріотки, яка, не шкодуючи ні часу, ні власних сил та здоров'я, навчає молодь не тільки грамоті, а й працює над підвищенням її культурного рівня, займається прищепленням

національно-патріотичних почуттів з метою втілення ідеї національного відродження українського народу.

У творі виразно відчутна симпатія авторки до центрального образу. Зокрема, на це вказує портрет, який подає мисткиня для характеристики пані Олександри: «невеличкого зросту, середнього віку людина, товстенька собі, не сказати щоб гарна, трохи кирпатенька, обтім нічого собі, особливо як уважити на гарні темно-русяві коси» [9, с. 358]. Просте, але охайне вбрання, звичайне сільське житло вчительки увиразнює її багатий внутрішній світ й стиль поведінки. На уроках педагог навчає сміливо висловлювати власні думки, творчо підходити до запитань, поставлених нею: «Переказує пані Олександра та перепитує в хлопців, щоб уміли толково розповідати, неначебто своїми словами, прочитане в книжці. Хлопці поводяться вільно, видно, не звикли боятися учительки» [9, с. 367]. Саме за ці навички дітей Олександрі Андріївни довелося відповідати перед інспектором, який приїхав з перевіркою до їх школи: так як дотепна смілива відповідь одного з учнів на задачу інспектора про півтора оселедця пошила його в дурні, то вчителька потрапила під загрозу звільнення.

Головна героїня оповідання «Артишоки» – Олімпія Свойська перебуває під постійним тиском батьків, що намагаються вдало видати заміж єдину доньку за непривабливого багатія Хомутовникова, рятуючись тим самим від банкрутства та злиднів. Проте, познайомившись із нареченим, дівчина відмітила для себе зворушливість нареченого, що почало викликати в неї справжні почуття до Хомутовникова. Готуючись до обіду, на який мав завітати наречений разом зі сватами, мати Олімпії вирішила вразити гостей вишуканістю страв святкового столу. Так, артишоки, які приготували як основну страву, відіграли вирішальну роль у житті Свойських, адже свати сприйняли їх як відмову нареченої й насмішку над Хомутовниковим. Цю ситуацію ускладнює ще один факт: подруга сям'ї Свойських – пані Наська – перехоплює багатого нареченого й видає за нього заміж свою доньку Софію. Звістка про одруження Хомутовникова з Наською дуже засмучує Олімпію, яка, попри свої палкі почуття до нареченого, залишається нещасною через матір, що прагнула продемонструвати свій дворянський статус, пригощаючи гостей артишоками.

Оповідання «Рятуйте!» – найтрагічніший твір у творчому доробку Олени Пчілки. В оповіданні зображено вплив сектантського оточення на думки й вчинки селянки Орісі Ярошенківни. Письменниця звернулася до цієї тематики через зближення з діячами українських сект, з якими її познайомив товариш Олександр Лоначевський. Олена Пчілка зробила кілька перекладів духовних віршів, які штундисти використовували на своїх зібраннях.

Побувавши на одному з таких сектантських вечорів, Ольга Петрівна зауважила: «Вражіння свої од цих штундистських зборищ я й записала в тих оповіданнях. Мене зацікавила їхня психологія. Придивившись ближче, я побачила за тою ідейністю щось інше, зовсім інший зміст» [5, с. 274]. Оповідання «Рятуйте!» є прикладом втілення цих вражень.

Селянка Оріся – один із найкращих жіночих образів у прозовому доробку письменниці, що втілює самовіддане, навіть жертвне, служіння своїм патріотичним почуттям і принципам. Це звичайна сільська дівчина, одна з найкращих співачок українського церковного хору: «Тобі пойом, тобі благодарим, господи, і молимся, боже наш!..» – виводить голосно та чуло Оріся, а сама й нікого не бачить у церкві, все дивиться кудись прямо» [9, с. 267]. Збираючись одружитись, дівчина вирішує спочатку заробити кошти на весілля. Вона вирушає працювати на буряки до іншого селища. Цей вчинок привів до трагічних наслідків: опинившись на заробітках, Оріся була здивована віруваннями місцевих: «Щось у них чудне діється по тих селах з тою вірою. Таки іменно багато їх єсть, отих, що ні до церкви не хотять ходити, ні до образів молитись. Образи навіть з хати викидають!..» [9, с. 275]. Потрапивши під вплив іншої віри, у свідомості дівчини відбуваються перетворення: залишаючись вірною своїм національним принципам та віросповіданням, кохаючи свого нареченого, Оріся відвідує сектантські зборища. Повернувшись додому, Оріся Ярошенківна все ж одружилася, але патріотичні переконання дівчини спонукали врятувати, як їй здавалося, власну невинну душу шляхом накладення на себе рук.

Уривки народних пісень та релігійних книг додають оповіданню реалістичності й емоційності, підкреслюють контрастність між зовнішнім світом і внутрішніми пориваннями героїні-патріотки. Спів «Січеная калинонька, січеная, / А вже ж наша Ориночка звінчана!» [9, с. 285] підсилює відчай дівчини, відіграє вирішальне значення для її подальших вчинків.

Таким чином, аналіз прозового доробку Олени Пчілки в аспекті характеристики образів жінок-патріоток дає підстави констатувати, що головні героїні її творів утілюють проблему духовної та інтелектуальної емансипації жінки в суспільстві, створення таких образів є важливим внеском у розвиток української жіночої літературної традиції. В образи жінок-патріоток письменниця вклала своє бачення призначення й ролі жінки в тогочасному суспільстві.

Перспективи подальших досліджень творчості Олени Пчілки вбачасмо в подальшому вивченні творчої манери письменниці на прикладі інших творів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишнеvsька Н. Олена Пчілка / Надія Вишнеvsька // [Передмова до вид.:] Пчілка Олена. Твори. – К. : Дніпро, 1988. – С. 5–24.
2. Донцов Д. Мати Лесі Українки (Олена Пчілка) / Дмитро Донцов // Дві літератури нашої доби. – Торонто : Вид-во Гомін України, 1958. – С. 135–176.
3. Дрофань Л. Березина / Любов Дрофань. – К. : Молодь, 2004. – 206 с.

4. Купрата Н. Літературно-естетичні та суспільно-політичні погляди Олени Пчілки : [навчальний посібник] / Надія Купрата. – Одеса : ОКФА, 1998. – 64 с.
5. Мікула О. Творчість Олени Пчілки і фольклор : [монографія] / Передмова В. Івашківа / Ольга Мікула. – Ужгород : Гражда, 2011. – 312 с.
6. Новаківська Л. Березина роду й нації (Олена Пчілка) / Людмила Новаківська. – Київ : Науковий світ, 2002. – 53 с.
7. Новаківська Л. Подвижницька діяльність Олени Пчілки на ниві українського просвітництва / Людмила Новаківська. – К. : Науковий світ, 2001. – 48 с.
8. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Павличко. – К. : Либідь, 1999. – 448 с.
9. Пчілка Олена. Твори / Олена Пчілка ; [упоряд., авт. передм. і прим. Н. Вишнеvsька]. – К. : Дніпро, 1988. – 583 с.
10. Франко І. Лист до Олени Пчілки [4 січня 1886 р.] // Іван Франко. Твори : У 50 т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 49. – С. 8–11.

© Зайцева А. В., 2014

Дата надходження статті до редколегії 17.10.13